

Παρουσίαση στην Ημερίδα της Διεύθυνσης Μέσης Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, με θέμα «Μανόλης Αναγνωστάκης (1925-2005)», η οποία έγινε στη Λευκωσία, στις 28 Νοεμβρίου 2015.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΗ ΑΜΠΙΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

«Διδάσκοντας Μανόλη Αναγνωστάκη»

Ένας από τους ποιητές που αγαπούν περισσότερο οι μαθητές στο σχολείο είναι ο Μανόλης Αναγνωστάκης. Αυτό τουλάχιστον μου έχουν πει συνάδελφοι από τη Μέση Εκπαίδευση. Και δεν μου προκαλεί έκπληξη. Είμαι σε θέση να σας πω ότι και στους φοιτητές, καθώς και στο ενήλικο ευρύτερο κοινό, η απήχηση του ποιητή είναι συγκριτικά ανώτερη από αυτήν άλλων ποιητών μας, κι έχω δει συχνά μια κοσμοσυρροή σε εκδηλώσεις προς τιμήν του. Ίσως γιατί από την μεταπολεμική γενιά αυτός μίλησε μια γλώσσα που αγγίζει άμεσα τον αναγνώστη σε μια κρίσιμη ιστορική περίοδο για τον ελληνισμό, η οποία περιλαμβάνει τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Εμφύλιο, τη δικτατορία του 1967, τη διχοτόμηση της Κύπρου.

Άρχισα λοιπόν να προετοιμάζομαι γι' αυτήν την ημερίδα έχοντας στο νου να κάνω κάτι χρήσιμο, εννοώ χρήσιμο για τη διδακτική πράξη. Είχα, όμως, και την περιέργεια να δω πώς διδάσκεται ο Αναγνωστάκης και άρχισα να διαβάζω πολλές παρουσιάσεις εκπαιδευτικών στο διαδίκτυο για τα ποιήματα του «Ανθολογίου», μεταξύ των οποίων είναι κι εκείνα που περιλαμβάνονται στις Παγκύπριες Εξετάσεις. Πρέπει να πω ότι εντυπωσιάστηκα από τις λεπτομέρειες των αναλύσεων, που είναι αναμφίβολα χρήσιμες. Αισθάνθηκα, όμως, ότι αν οργανώσουμε έτσι ένα μάθημα, στηριγμένοι μόνο σε λεπτομέρειες και πληροφορίες, δεν θα είναι εύκολο να κερδίσουμε τον πιο σημαντικό αγώνα στην τάξη, να ξυπνήσουμε στον μαθητή ένα βαθύτερο ενδιαφέρον και την αίσθηση ότι μιλάμε για κάτι που τον αφορά προσωπικά.

Γι' αυτό το λόγο, και μετά από πολλή σκέψη, αποφάσισα να σας παρουσιάσω μια σειρά από παρατηρήσεις και διαπιστώσεις για την ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη, που ίσως βοηθήσουν για να στηθεί ένα μάθημα όσο γίνεται πιο γόνιμο.

Ξεκινώ με την παρατήρηση ότι εκείνος που διδάσκει Αναγνωστάκη και αποφασίζει να ασχοληθεί περισσότερο με τον ποιητή, έχει στα χέρια του ένα υλικό εξαιρετικά χρήσιμο, που μπορεί να αξιοποιηθεί με πολλούς τρόπους στη διδασκαλία ή σε μια σχολική γιορτή. Τα ποιήματα του Αναγνωστάκη μας δίνουν, επίσης, τη δυνατότητα να επεκταθούμε σε βασικά

και πάντα επίκαιρα ερωτήματα, όπως: ποια θέση μπορεί να έχει η ποίηση στη ζωή μας, στην καθημερινότητά μας, και ποια σχέση μπορεί να έχει η ποίηση με την ιστορία;

Η θέση της ποίησης στη ζωή μας είναι όντως ένα ακανθώδες ζήτημα. Ας μην ξεχνάμε ότι οι περισσότεροι μαθητές θεωρούν ότι η μοντέρνα ποίηση είναι δυσνόητη, σκοτεινή, απρόσιτη, κι αυτό δημιουργεί εμπόδια στην κατανόησή της. Και, πράγματι, η μοντέρνα ποίηση διακρίνεται για τη «σκοτεινότητά» της, διότι ο ποιητής στρέφεται κυρίως προς τον εαυτό του, στην προσωπική του βιωματική σχέση με τον κόσμο και τη γλώσσα.¹ Ο εσώτερος εαυτός του ποιητή ξεδιπλώνεται συνήθως καλυμμένος με πέπλα συμβολισμών, μεταφορών, αλληγοριών, αινιγματικός όσο και η εποχή μας, προβληματικός και αβέβαιος όσο και η σύγχρονη ζωή, που δοκιμάζεται από την κρίση των αξιών. Όμως η μοντέρνα ποίηση έχει και άλλες δυνατότητες, που τις βρίσκουμε κατ' εξοχήν στην ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη, κι άλλωστε ήταν αυτός που τις εισήγαγε.

Ο ποιητής στραμμένος προς τον αναγνώστη

Όταν διαβάζουμε ποιήματα του Αναγνωστάκη και τα συγκρίνουμε με εκείνα άλλων μοντέρνων ποιητών, παρατηρούμε ότι η φωνή του διακρίνεται από αμεσότητα. Ο ποιητής δεν είναι στραμμένος προς τον εαυτό του αλλά στραμμένος προς τον αναγνώστη. Επιδιώκει την επικοινωνία και θαρρείς ότι γράφει αποκλειστικά γι' αυτήν την επικοινωνία. Το ποίημα που ακολουθεί τεκμηριώνει αυτήν την παρατήρηση (υπογραμμίζω τις λέξεις που μας ενδιαφέρουν):

Πέντε μικρά θέματα

I

Μες στην κλειστή μοναξιά **μου**

Έσφιξα τη ζεστή παιδική **σου** άγνοια

Στην αγνή παρουσία σου καθρέφτισα τη χαμένη ψυχή μου.

Εμείς αγαπήσαμε. **Εμείς**

Προσευχόμαστε πάντοτε. Εμείς

Μοιραστήκαμε το ψωμί και τον κόπο μας

Κι **εγώ** μέσα σε **σένα** και **σ' όλους**.

(Από τη συλλογή *Εποχές*, 1945)

¹ Για το ζήτημα της «σκοτεινότητας» στη μοντέρνα ποίηση θα προέτρεπα τους συναδέλφους να διαβάσουν την ιδιαίτερα χρήσιμη και διαφωτιστική μελέτη του Νάσου Βαγενά *Για έναν ορισμό του μοντέρνου στην ποίηση*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1984. Το κείμενο ήταν η εισήγηση του συγγραφέα σε ένα σεμινάριο εκπαιδευτικών του Ηρακλείου Κρήτης.

Σ' αυτό το ποίημα το **εγώ**, το **εσύ**, το **εμείς**, συμπλέκονται σε μια ζεστή και τρυφερή εικόνα του έρωτα, της συντροφικότητας, της φιλίας, συναισθήματα πρωτεύοντα, κυρίαρχα στη ζωή. Χάρη στο **εγώ**, το **εσύ**, το **εμείς**, ο αναγνώστης μοιράζεται με τον ποιητή αυτά τα συναισθήματα, και το ποίημα έρχεται κοντά μας, γίνεται οικείο.

Συνεχίζω με ένα άλλο ποίημα του Μανόλη Αναγνωστάκη:

[Κι ήθελε ακόμη...]

Κι ήθελε ακόμη πολύ φως να ξημερώσει. Όμως εγώ
Δεν παραδέχτηκα την ήττα. Έβλεπα τώρα
 Πόσα κρυμμένα τιμαλφή έπρεπε να σώσω
 Πόσες φωλιές νερού να συντηρήσω μέσα στις φλόγες.
Μιλάτε, δείχνετε πληγές αλλόφρονες στους δρόμους
 Τον πανικό που στραγγαλίζει **την καρδιά σας** σα σημαία
 Καρφώσατε σ' εξώστες, με σπουδή φορτώσατε το εμπόρευμα
 Η πρόγνωσίς σας ασφαλής: Θα πέσει η πόλις.
Εκεί, προσεχτικά, σε μια γωνιά, μαζεύω με τάξη,
 Φράζω με σύνεση το τελευταίο μου φυλάκιο
 Κρεμώ κομμένα χέρια στους τοίχους, στολίζω
 Με τα κομμένα κρανία τα παράθυρα, πλέκω
 Με κομμένα μαλλιά το δίχτυ μου και περιμένω.
 Όρθιος, και μόνος σαν και πρώτα περιμένω.

(Από τη συλλογή *Η Συνέχεια*, 1954)

Και εδώ ο ποιητής, με αυτά τα **εγώ** και **εσείς**, το πρώτο και δεύτερο πρόσωπο, ενώ μιλά για πράγματα δικά του στρέφεται προς τον αναγνώστη για να τα μοιραστεί. Και πράγματι οι εικόνες της φρίκης ενός πολέμου, που όλοι έχουμε δει σε φωτογραφίες και ντοκιμαντέρ, ζωντανεύουν για να μας θυμίσουν την ανθρώπινη θηριωδία. Ο ποιητής μάς εισάγει στον κόσμο του έσχατου πόνου και μας λέει με ποιον τρόπο και πόσο θαρραλέα τον αντιμετωπίζει, όταν οι άλλοι είναι «αλλόφρονες» και προβλέπουν ότι «θα πέσει η πόλις». Εκείνος είναι μόνος αλλά όρθιος. Προσπαθεί να σώσει τα τιμαλφή που καταστρέφει ο πόλεμος, κι αναμφίβολα δεν είναι μόνο οι ανθρώπινες ζωές αλλά και οι αξίες. Εδώ το **εγώ** και το **εσείς** ανοίγει έναν ορίζοντα διαλόγου, γύρω από τη στάση του ανθρώπου μπροστά στην ήττα. Ο ηττημένος σε έναν πόλεμο μπορεί να αντισταθεί στην ήττα, φτάνει να μην χάσει το αίσθημα της συντροφικότητας, της ανθρωπιάς, της πίστης στα ανθρώπινα ιδανικά.

Στο ποίημα που ακολουθεί, ο ποιητής πάλι απευθύνεται στον αναγνώστη και μιλά συμβολικά:

[Το έγκλημα έγινε...]

Το έγκλημα έγινε.

Έσπασες του παιδιού τον κουμπαρά

Χύθηκαν κάτω τα νομίσματα

Παλιές δεκάρες τρυπημένες στη μέση

Και μεγάλα στιλπνά **κέρματα.**

Όχι, τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις

Τόσα πολλά νομίσματα κι όλα άχρηστα

Τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις

Και το παιδί να κλαίει

Κι εσύ τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις

Και το παιδί να κλαίει και να ζητά

Τίποτα τίποτα πια.

(Από την ποιητική συλλογή *Η Συνέχεια 3*, 1962)

«**Τίποτα τίποτα πια..**» Πόσες φορές σε στιγμές απελπισίας έχουμε πει ή σκεφτεί αυτή τη φράση. Εδώ διατυπώνεται σαν ηχώ της φωνής μας και σκιαγραφεί την κατάσταση της ζημιάς που έγινε χωρίς λόγο και δεν επανορθώνεται. Όμως τίθεται και ένα άλλο ζήτημα, που έχει ιδιαίτερη σημασία για την υπέρ το δέον υλιστική εποχή μας: τα «νομίσματα» δεν μπορούν να αγοράσουν την αγάπη. Αχρηστεύονται μπροστά στο κλάμα ενός παιδιού.

Εάν διαβάσουμε τα ποιήματα του Αναγνωστάκη, θα βρούμε πολλά παραδείγματα σαν κι αυτά που σας έδωσα, και θα μπορούσαμε να ζητήσουμε από τους μαθητές μας να κάνουν μόνοι τους μια έρευνα, με θέμα: «Ποιήματα γραμμένα για μένα». Τα ποιήματα του Αναγνωστάκη είναι όλα προσιτά στο διαδίκτυο, σε μια ιστοσελίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας.²

Ένα χαρακτηριστικό ποίημα του Αναγνωστάκη, που αρχίζει με τη λέξη «μιλώ», είναι η αποκορύφωση της αμεσότητας στην οποία αναφέρομαι.

² Η ηλεκτρονική διεύθυνση της σελίδας είναι:

www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/index.html?cnd_id=2

Σημειώνω ότι σε αυτή την εξαιρετική ιστοσελίδα μπορούν να βρουν το έργο και άλλων ποιητών, και συμφραστικούς πίνακες λέξεων, ονομάτων, τίτλων κλπ.

[Μιλώ...]

Μιλώ για τα τελευταία σαλπίσματα των νικημένων στρατιωτών
 Για τα τελευταία κουρέλια από τα γιορτινά μας φορέματα
 Για τα παιδιά μας που πουλάν τσιγάρα στους διαβάτες
 Μιλώ για τα λουλούδια που μαραθήκανε στους τάφους και τα σαπίζει η βροχή
 Για τα σπίτια που χάσκουνε δίχως παράθυρα σαν κρανία ξεδοντιασμένα
 Για τα κορίτσια που ζητιανεύουνε δείχνοντας στα στήθια τις πληγές τους
 Μιλώ για τις ξυπόλυτες μάνες που σέρνονται στα χαλάσματα
 Για τις φλεγόμενες πόλεις τα σωριασμένα κουφάρια στους δρόμους
 Τους μαστροπούς ποιητές που τρέμουνε τις νύχτες στα κατώφλια
 Μιλώ για τις ατέλειωτες νύχτες όταν το φως λιγοστεύει τα ξημερώματα
 Για τα φορτωμένα καμιόνια και τους βηματισμούς στις υγρές πλάκες
 Για τα προαύλια των φυλακών και για το δάκρυ των μελλοθανάτων.

Μα πιο πολύ μιλώ για τους ψαράδες

Π' αφήσανε τα δίχτυα τους και πήρανε τα βήματά Του
 Κι όταν Αυτός κουράστηκε αυτοί δεν ξαποστάσαν
 Κι όταν Αυτός τους πρόδωσε αυτοί δεν αρνηθήκαν
 Κι όταν Αυτός δοξάστηκε αυτοί στρέψαν τα μάτια
 Κι οι σύντροφοι τους φτόνανε και τους σταυρώναν
 Κι αυτοί, γαλήνιοι, το δρόμο παίρνουνε π' άκρη δεν έχει
 Χωρίς το βλέμμα τους να σκοτεινιάσει ή να λυγίσει

(Από τη συλλογή *Η Συνέχεια 2*, 1956)

Ο ποιητής «μιλά» σ' εμάς, για όλα εκείνα που βιώνουν οι άνθρωποι σε εποχές κρίσης. Και καθώς μιλά, τα μοιράζεται μαζί μας, δημιουργεί ένα κλίμα εγγύτητας, μας καθιστά συντρόφους του. Διαπιστώνουμε ότι το ποίημα έχει ως κεντρικό θέμα του μια απεχθή όσο και συνηθισμένη ανθρώπινη στάση: την προδοσία, και ειδικότερα την προδοσία των ιδανικών. Μπορεί να φοβάται τις ηττημένες συνειδήσεις ο Αναγνωστάκης, να θλίβεται και να οργίζεται όταν βλέπει τους παλιούς αγωνιστές να συμβιβάζονται και να προδίδουν τα ιδανικά τους, να εξοντώνονται ηθικά αλλά και ανθρώπινα, αλλά ο ίδιος συνεχίζει να μιλάει για εκείνους που δεν πρόδωσαν, κι εδώ ο ποιητής αναφέρεται αλληγορικά στους «ψαράδες» (πολλοί από τους μαθητές του Ιησού, ο Πέτρος, ο Ανδρέας, ο Θωμάς, ο Ιάκωβος, ο Ιωάννης ήταν ψαράδες στη λίμνη της Γαλιλαίας), όμως παραλλαγμένα: ορισμένες φορές συμβαίνει ο ίδιος ο δάσκαλος ή ο αρχηγός να προδίδει τους μαθητές ή τους συντρόφους του. Τι θα κάνουν τότε εκείνοι; Ιδού

ένα θέμα για συζήτηση στην τάξη, που θα αναδειξεί τόσο την αξία του ποιήματος όσο και την ηθική αξία της πίστης.

Σε όλα τα ποιήματα που παρέθεσα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο Αναγνωστάκης γράφει μια ποίηση χωρίς καλπάζοντα λυρισμό, χωρίς τολμηρές εικόνες, όπως άλλοι μοντέρνοι (ο Ελύτης, ο Σαχτούρης), κι ακόμη, θα πρόσθετα, μια ποίηση χωρίς έναν κεντρικό προσωπικό μύθο —ίσως ο μόνος μύθος που λειτουργεί στην ποίησή του είναι ο πυρηνικός μύθος των παθών, αλλά χωρίς ανάσταση. Είναι σαν ο ποιητής να καταθέτει τα γνώριμα όπλα του ποιητικού οπλοστασίου για να ζητήσει άλλα, λιγότερο εντυπωσιακά αλλά πιο κατάλληλα για την επικοινωνία με τον αναγνώστη. Ας δούμε τι έγραψε σχετικά με το θέμα αυτό ένας άλλος Θεσσαλονικιός ποιητής, ο Ντίνος Χριστιανόπουλος: «Εκείνο που έφερε στην ποίησή μας ο Αναγνωστάκης είναι η χαμηλόφωνη κουβέντα με τον εξομολογητικό χαρακτήρα. Όχι πια λυρικές κορδέλες και τραγούδια αλλά κάτι από τη θέρμη της προφορικής ομιλίας, ένας λόγος γυμνός, μια κουβέντα ανθρώπινη· όχι πια πετάγματα της φαντασίας εκφρασμένα με τις πιο απίθανες και αλλεπάλληλες εικόνες, αλλά μια έκφραση της εμπειρίας που μας καίει, του καημού που μας τρώει, της λαχτάρας που μας παιδεύει».

Η επιλογή της γυμνότητας του ποιητικού λόγου δείχνει ότι ο ποιητής αισθάνεται ότι η γεμάτη λυρισμό ποίηση δεν βοήθησε ιδιαίτερα να αποφευχθούν οι μεγάλες τραγωδίες του πολιτισμού μας. Ο ίδιος μοιάζει να θέλει μια διαφορετική ποίηση, δραστική, μια ποίηση που να μπορεί να ξυπνά τη συνείδηση του αναγνώστη, να γίνεται Πράξη. Γι' αυτό μοιράζεται με τον αναγνώστη τις αμφιβολίες του για τη λειτουργία και τη χρησιμότητα μιας ποίησης που χαϊδεύει τα αυτιά μας, αλλά δεν συγκλονίζει. Το ερώτημα «σε τι βοηθά λοιπόν η ποίηση» είναι τολμηρό, κυρίως επειδή το θέτει ο ίδιος ο ποιητής.

[Σε τι βοηθά λοιπόν...]

Σε τι βοηθά λοιπόν η ποίηση
(αυτή εδώ η ποίηση, λέω)
Στα υψηλά σου ιδανικά, στη συνείδηση του χρέους
Στο μεγάλο πέραςμα από τον καταναγκασμό
στις συνθήκες της ελευθερίας;

Σε τι βοηθά λοιπόν η ποίηση
—Αυτό, έστω, που εγώ ποίηση ονομάζω—

(Ας ζήσουμε λοιπόν και μ' αυτά ή μόνο μ' αυτά)

(Από τη συλλογή *Η Συνέχεια* 3, 1962)

Το ποίημα αυτό, που θέμα του είναι η ίδια η ποίηση, ανήκει σε μια κατηγορία ποιημάτων που ονομάζονται «ποιήματα ποιητικής» ή ποιήματα αυτοαναφορικά. Όμως δεν μας ενδιαφέρει η ταξινόμηση αλλά η ουσία: εδώ ο ποιητής σκηνοθετεί έναν διάλογο με τον εαυτό του και ρωτά αν η ποίηση βοηθά σε όλα αυτά που συνηθίσαμε να ακούμε, δηλαδή στο να γίνουμε πιο συνειδητοί, πιο ελεύθεροι, ή γενικά καλύτεροι άνθρωποι, και ποια ποίηση το κάνει αυτό. Το ερώτημα μένει εν τέλει αναπάντητο, αλλά το σημαντικό είναι ότι έχει τεθεί, και μας δίνει μια σπουδαία ευκαιρία μέσα στην τάξη, να θέσουμε κι εμείς το ερώτημα «σε τι βοηθά η ποίηση», και «ποια ποίηση», και να το συζητήσουμε με τους μαθητές καθοδηγώντας τους κατάλληλα, αφού προηγουμένως έχουμε θέσει οι ίδιοι το ερώτημα στον εαυτό μας.

Σε όλα τα ποιήματα που έδωσα μέχρι τώρα, υπάρχει παντού ένας διάλογος, υπάρχει όχι μόνο το εγώ αλλά το εσύ, το εμείς, κι όταν ο διάλογος γίνεται με τον εαυτό, πάλι αισθανόμαστε ότι ο ποιητής μας βάζει σε θέση ακροατή. Έτσι ο αναγνώστης εύκολα ταυτίζεται με τον ποιητή, και αντιλαμβάνεται το ποίημα ως κάτι δικό του. Ο ποιητής, σ' αυτήν την προσπάθεια επικοινωνίας και αμεσότητας χρησιμοποιεί τα λεκτικά μέσα του καθημερινού λόγου —εξομολόγηση, επίκληση, παραίνεση, κραυγή—, όμως αυτή η απλότητα του γυμνού από στολίδια λόγου κάνει την ποίησή του να λειτουργεί τόσο δραστικά και την φορτίζει με μεγαλύτερη συγκίνηση. Ίσως η ποίησή του να μας αγγίζει ακριβώς επειδή, έτσι γυμνωμένη από στολίδια, έτσι άμεση, αφορά τον καθένα στο επίπεδο της σκέψης και της καρδιάς, του στοχασμού και των αισθημάτων, χωρίς να τα διαχωρίζει. Εκρήξεις θυμού, διαμαρτυρίας, σπαρακτικά μισόλογα, μέσα σε μια αφήγηση δραματική αλλά και ειρωνική, φέρνουν στο προσκήνιο αυτό που ζει ο σύγχρονος άνθρωπος.

Είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι η χαρακτηριστική αμεσότητα της ποιητικής φωνής του Μανόλη Αναγνωστάκη δεν αποτελεί αξιολογικό κριτήριο που μειώνει την αξία της φωνής άλλων ποιητών, πιο «σκοτεινών» όπως ο Σεφέρης, ή πιο επικεντρωμένων στην τολμηρή εικονοπλασία, όπως ο Ελύτης, ο Εμπειρικός, ο Εγγονόπουλος ή ο Σαχτούρης. Στην ποίηση, μια ιδιαίτερη φωνή δεν αποκλείει την άλλη. Η ομορφιά του ποιητικού λόγου έγκειται ακριβώς στην ποικιλία των ποιητικών φωνών, που έχουν όλες ένα κοινό γνώρισμα: διαφοροποιούνται από τη χρηστική γλώσσα, τη γλώσσα της καθημερινότητας, και μεταδίδουν μηνύματα που εγγίζουν τις πιο ευαίσθητες χορδές μας. Η ποιητική γλώσσα μιλά μεταφορικά, αλληγορικά, συμβολικά, και δραστηριοποιεί έναν πλούτο σημασιών που δεν διαθέτει η χρηστική γλώσσα. Όμως τον ποιητικό του πλούτο ο Αναγνωστάκης δεν τον κρατά κλειδωμένο, αλλά τον σκορπίζει γενναιόδωρα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα ποιήματά του είναι «φιλόξενα», μας καλούν, μας υποδέχονται. Και το πιο σημαντικό είναι ότι ο φιλόξενος χώρος τους έχει μεγάλα παράθυρα, από όπου βλέπουμε να ξετυλίγονται σκηνές της

πρόσφατης ιστορίας μας, τοπία που μάτωσαν από την ιστορία, και δρόμοι πόλεων όπου κυκλοφορούν άνθρωποι που κουβαλούν το φορτίο της ιστορίας, τις πράξεις, τα διλήμματα, τα τραύματα, τις μνήμες της.

Ο ποιητής και η Ιστορία

Έρχομαι σε ένα ουσιώδες ζήτημα που μπορεί να αξιοποιήσει ο εκπαιδευτικός που διδάσκει Αναγνωστική: τη σχέση ποίησης και ιστορίας. Ένας μεγάλος αριθμός των ποιημάτων του στρέφεται γύρω από θέματα της ιστορίας, και ειδικότερα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, του εμφυλίου και της δικτατορίας των συνταγματαρχών με τις τραγικές τους συνέπειες. Τα ποιήματα αυτά μας δίνουν την ευκαιρία να μιλήσουμε για τα ιστορικά γεγονότα φωτισμένα από την ποίηση, αλλά και αντιστρόφως. Διότι η γνώση του ιστορικού πλαισίου είναι απαραίτητη για την κατανόηση της ποίησης, και γι' αυτό άλλωστε πρέπει πάντα να ξεκινάμε από το ιστορικό πλαίσιο: σε ποια εποχή έγραψε ο ποιητής, τι συνέβαινε τότε και ποιος ήταν ο απόηχος της ιστορίας στον ίδιο και στους ομοτέχνους του.

Τα θέματα του Αναγνωστική από την πρόσφατη ιστορία μπορούμε να τα ζωντανέψουμε με μια κινηματογραφική προβολή αποσπασμάτων από ντοκιμαντέρ. Αλλά εκείνο που δεν θα πρέπει να παραλείψουμε, για να δείξουμε την καταστροφικότητα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου είναι η αναφορά στα νούμερα των νεκρών: 420.000 στη μικρή μας Ελλάδα, 10.000.000 στην Ευρώπη, 30.000.000 στη Ρωσία. Από αυτούς 6.000.000 ήσαν Εβραίοι που εξοντώθηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα, στην επιχείρηση γενοκτονίας που είναι πιο γνωστή ως Ολοκαύτωμα. Τα νούμερα που δίνω περιλαμβάνουν στρατιώτες αλλά και άμαχους που σκοτώθηκαν σε βομβαρδισμούς ή σε πράξεις αντιποίνων των Γερμανών ναζί, όπως στα Καλάβρυτα και σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ήταν ο πιο καταστροφικός πόλεμος μέχρι τότε στην ιστορία, και ξεκίνησε επί ευρωπαϊκού εδάφους, δηλαδή στην καρδιά του δυτικού πολιτισμού, και μετά επεκτάθηκε στην Αφρική, την Ασία κλπ. (Ιαπωνία, Κίνα, Μαντζουρία, Ινδία κλπ.). Τα θύματα στο σύνολό τους σε ολόκληρο τον κόσμο ήταν περίπου 80.000.000. Τα θύματα από τη γερμανική πλευρά ήσαν 10.000.000.

Διδάσκοντας τον Αναγνωστική θα είναι σκόπιμο να μιλήσουμε και για τον Εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε στην Ελλάδα με θύματα 154.000 συνολικά, και για τις δυο παρατάξεις, του Εθνικού στρατού και του λαϊκού στρατού. Αλληλοσκοτώθηκαν Έλληνες, νέοι άνθρωποι, που θα αποτελούσαν το δυναμικό της χώρας, και μεταξύ τους ήσαν επιστήμονες, άνθρωποι των γραμμάτων. Νομίζω ότι τα νούμερα των θυμάτων σε έναν πόλεμο είναι ό,τι πιο εντυπωσιακό, μετά από τις φωτογραφίες. Όμως τα νούμερα αφορούν

την ιστορική επιστήμη και όχι την ποίηση. Στην ποίηση ακόμη και ένας μόνο νεκρός που χάθηκε άδικα, ενσαρκώνει την τραγωδία της ιστορίας.

Για τη σχέση του Αναγνωστάκη με την ιστορία έχουν γραφεί πολλά. Καθοριστικό, θα έλεγα, ήταν το δοκίμιο του Δημήτρη Μαρωνίτη, «Ποιητική και πολιτική ηθική. Πρώτη μεταπολεμική γενιά: Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Πατρίκιος» (Κέδρος, 1976). Θα προσπαθήσω να συνοψίσω την κεντρική σκέψη του. Για τον Μαρωνίτη η κλίμακα της ιστορίας ως επιστήμης είναι μια **μακροκλίμακα**. Εστιάζεται στα μεγάλα γεγονότα, στα ηγετικά πρόσωπα, στα συνολικά νούμερα και όχι σε συγκεκριμένους ανθρώπους. Αντίθετα η λογοτεχνία, και ειδικά η ποίηση, εστιάζεται στη **μικροκλίμακα**, στο άτομο, στην βάση του, στον κατατρεγμό του. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι με τη μικροκλίμακα ασχολούνται σήμερα οι νέοι και εξαιρετικά ενδιαφέροντες επιστημονικοί κλάδοι της «μικροϊστορίας» και της «κοινωνικής ιστορίας», που εξετάζουν μια συγκεκριμένη εποχή μέσα από τα άτομα και τις προσωπικές τους ιστορίες.

Τι είναι τελικά κατά τον Μαρωνίτη η ποιητική που διαθέτει πολιτική ηθική; Είναι «η αντιπαράθεση της ποιητικής μικροσκοπικής κλίμακας στην απρόσωπη μακροσκοπική κλίμακα της ιστορίας. Τα χαρακτηριστικά της μικροσκοπικής ποιητικής κλίμακας είναι: η εμμονή στον περιστατικό, εμπειρικό και, κατά κανόνα, παθολογικό χαρακτήρα της πραγματικότητας». Είναι ο βαθμός στον οποίο η ποίηση αντικρούει την επίσημη ιστορία, την μακροϊστορία, και φέρνει στη λογοτεχνική γραφή το μικρό και το προσωπικό, τις πράξεις και τις χειρονομίες των ατόμων, και αυτό ακριβώς συμβαίνει με τα ποιήματα του Αναγνωστάκη. Παραθέτω ένα σημαντικό ποίημα στο οποίο ο Αναγνωστάκης τεκμηριώνει ποιητικά την πολιτική ηθική του (ο κριτικός εννοεί την ηθική του συνειδητού πολίτη και όχι την πολιτικολογία), φέρνοντας αντιμέτωπες τη μακροκλίμακα και τη μικροκλίμακα της ιστορίας.

[Όταν αποχαιρέτησα...]

Όταν αποχαιρέτησα τους φίλους
Σ' αυτή τη γη ξεχάστηκε η μέρα
Κι οι νύχτες εναλλάσσονταν με νύχτες.

Πώς να μιλήσω; Το πλήθος δάμαζε
Τους δημεγέρτες και τους πλάνους. **Με στιλέτα**
Καρφώναν τα δικά μου λόγια. Πώς να μιλήσω
Όταν στηνόνταν μυστικές αγχόνες
Σε κάθε πόρτα ενεδρεύοντας τον ύπνο
Και τόσα πού να στοιβαχτούνε γεγονότα

Τόσες μορφές να ξαναγίνουν αριθμοί

Πώς να εξηγήσω πιο απλά τί ήταν ο Ηλίας

Η Κλαίρη, ο Ραούλ, η οδός Αιγύπτου

Η 3η Μαΐου, το τραμ 8, η «Αλκινόη»

Το σπίτι του Γιώργου, το αναρρωτήριο.

Θα σου μιλήσω πάλι ακόμα με σημάδια**Με σκοτεινές παραβολές με παραμύθια**

Γιατί τα σύμβολα είναι πιο πολλά απ' τις λέξεις

Ξεχείλισαν οι περιπέτειες οι ιδιωτικές

Το άψογο πρόσωπο της Ιστορίας θολώνει

Αρχίζει μια καινούρια μέρα που κανείς δεν τη βλέπει

Και δεν την υποψιάζεται ακόμα

Όμως έχει τρυπώσει μες στις ραφές της καρδιάς

Στα καφενεία και στα χρηματιστήρια

Στις βροχερές ώρες, στ' άδεια πάρκα, στα μουσεία

Μέσα στα σπουδαστήρια και στα μαγαζιά

Αλλάζει τη σύνθεση της ατμοσφαιράς

Τη γεύση του φιλιού, την πολυτέλεια της αμαρτίας

Το χυμισμό του κυττάρου, την ορμή της μπόρας.

Έχει στηθεί η σκηνή μα δε φωτίζουν οι προβολείς

Κι όλα τα πρόσωπα είν' εδώ —αντάξια του δράματος—

Γενεές γενεών υποκριτές: η θλιβερά ερωμένη

Ο άνθρωπος με το χαμόγελο, ο επίορκος

Τα κουδουνάκια του τρελού, κάθε κατώτερη ράτσα

Αρχοντες και πληβείοι κι αυτοτιμωρούμενοι.

Πώς τόσα πρόσωπα να γίνουν αριθμοί

Και τόσα γεγονότα απλά βιβλία

Χωρίς την επινόηση νέας διάταξης στοιχείων

Χωρίς μια νέα μύηση που θα σαρώσει την αυλαία

Σκίζοντας βίαια στα δυο το σάπιο μήλο

Να επιστρέψουν τ' άγια στους σκύλους, τα βρέφη στις μήτρες

Κι όρθια η Πράξη σαν αλεξικέραυνο.

9η Θερμιδώρ 1955

(Από τη συλλογή *Η Συνέχεια 2*, 1956)

Το «άψογο πρόσωπο της ιστορίας», που μεταβάλλει τα πρόσωπα σε αριθμούς, θολώνει, γιατί ο ποιητής, με παραβολές, παραμύθια και σύμβολα μιλά για όσα παραλείπει η Ιστορία, μιλά όχι πια για νούμερα αλλά για τους ανθρώπους, τα «πρόσωπα του δράματος», τα θύματα και τους θύτες, κι αυτή είναι η καταστατική Πράξη της ποίησης.

Όλοι σχεδόν οι ποιητές μας έγραψαν για τον πόλεμο, και ανάμεσά τους ο Σεφέρης και ο Ελύτης, αλλά με τον δικό τους προσωπικό τρόπο. Αυτός, όμως, που έγραψε με μεγαλύτερη αμεσότητα είναι ο Αναγνωστάκης, κι εδώ φαίνεται πόση σημασία έχει το ότι έγραψε «στραμμένος προς τον αναγνώστη», όπως ανέπτυξα προηγουμένως. Ίσως μάλιστα το συναίσθημα της τραγωδίας αυτού του πολέμου σε όλο του το μέγεθος, να τον οδήγησε να γράψει με τον τρόπο που το έκανε: απευθυνόμενος σε όλους, για να ακουστεί και για να συντροφέψει τους συνανθρώπους του στο κοινό πένθος. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα «Αντί να φωνασκώ...», όπου γίνεται αναφορά και στους Εβραίους Θεσσαλονικιούς φίλους του ποιητή, που εξοντώθηκαν από τους ναζί.

[Αντί να φωνασκώ...]

Αντί να φωνασκώ και να συμφύρομαι
 Με τους υπαίθριους ρήτορες και τους αγύρτες
 —Μάντεις κακών και οραματιστές—
 Όταν γκρεμίστηκε το σπίτι μου
 Και σκάφτηκε βαθιά με τα υπάρχοντα
 (Και δε μιλώ εδώ για χρήματα και τέτοια)
 Πήρα τους δρόμους μοναχός σφυρίζοντας.
 Ήτανε βέβαια μεγάλη η περιπέτεια
 Όμως η πόλις φλέγονταν τόσο όμορφα
 Ασύλληπτα πυροτεχνήματα ανεβαίνανε
 Στον πράο ουρανό με διαφημίσεις
 Αιφνίδιων θανάτων κι αλλαξοπιστήσεων.
 Σε λίγο φτάσανε και τα μαντάτα πως
 Κάηκαν όλα τα επίσημα αρχεία και βιβλιοθήκες
 Οι βιτρίνες των νεωτερισμών και τα μουσεία
 Όλες οι ληξιαρχικές πράξεις γεννήσεων
 Και θανάτων —έτσι που πια δεν ήξερε
 Κανείς αν πέθανε ή αν ζούσε ακόμα—
 Όλα τα δούναι και λαβείν των μεσιτών

Από τους οίκους ανοχής τα βιβλιάρια των κοριτσιών

Τα πιστήρια και τα γραφεία των εφημερίδων.

Εξάισια νύχτα τελεσίδικη και μόνη

Οριστική (όχι καθόλου όπως οι λύσεις

Στα περιπετειώδη φιλμ).

Τίποτα δεν πουλιόταν πια.

Έτσι λαφρύς και περιττός πήρα τους δρόμους

Βρήκα την Κλαίρη βγαίνοντας

Απ' τη Συναγωγή κι αγκαλιασμένοι

Κάτω απ' τις ασίδες των κραυγών

Περάσαμε στην άλλη όχθη με τις τσέπες

Χωρίς πια χρώματα, φωτογραφίες και τα παρόμοια.

Τίποτα δεν πουλιόταν πια.

(Από τη συλλογή *Η Συνέχεια 2*, 1956)

Στα ποιήματα των *Εποχών* και της *Συνέχειας*, δηλαδή των συλλογών της δεκαετίας του '50 και του '60, αλλά και στις επόμενες συλλογές του *Ο Στόχος* και *Το περιθώριο*, ο ποιητής εισχωρεί επίπονα στον πυρήνα της Ιστορίας, ως ενεργό υποκείμενο, μάρτυς και υπόλογος, ψηλαφεί και μετρά τις καταστροφές, τα τραύματα, τις πληγές, και αναρωτιέται για την ίδια τη λειτουργία της ποίησης σε καιρούς απόλυτης απανθρωπιάς.

Κυρίαρχη στα ποιήματα είναι η αναφορά στην καταστροφή και στις συνέπειες που έφερε ο πόλεμος στον ψυχισμό και στη στάση των ανθρώπων: άλλοι σκοτώθηκαν στην Αντίσταση, άλλοι σε βομβαρδισμούς, άλλοι πέθαναν από την πείνα, οικογένειες ξεκληρίστηκαν, όμως υπήρξαν κι εκείνοι που πλούτισαν από αυτόν τον πόλεμο, οι συνεργάτες των ναζί και οι μαυραγορίτες, άνθρωποι που επωφελήθηκαν από τη δυστυχία των άλλων και όταν τέλειωσε ο πόλεμος δεν σκέφτηκαν τίποτε άλλο παρά μόνο πώς θα ξεχάσουν οι ίδιοι και πώς θα κρύψουν ό,τι έκαναν. Στον μεταπολεμικό κόσμο τέτοια άτομα, φορώντας τη μάσκα της ηθικής, κέρδισαν θέσεις και αξιώματα. Σε μια ποίηση δεμένη με την αλήθεια δεν θα μπορούσε να λείψει η στηλίτευση τέτοιων προσώπων και προσωπειών, όπως τη διαβάζουμε στο ποίημα που ακολουθεί:

Επιτύμβιον

Πέθανες — κι έγινες και συ: ο καλός,

Ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.

Τριάντα έξι στέφανα σε συνοδέψανε, τρεις λόγοι αντιπροέδρων,

Εφτά ψηφίσματα για τις υπέροχες υπηρεσίες που προσέφερες.

Α, ρε Λαυρέντη, εγώ που μόνο το 'ξέρα τί κάθαρμα ήσουν,
 Τί κάλπικος παράς, μια ολόκληρη ζωή μέσα στο ψέμα
 Κοιμού εν ειρήνη, δεν θα 'ρθω την ησυχία σου να ταράξω.
 (Εγώ, μια ολόκληρη ζωή μες στη σιωπή θα την εξαγοράσω
 Πολύ ακριβά κι όχι με τίμημα το θλιβερό σου το σαρκίο).
 Κοιμού εν ειρήνη. Ως ήσουν πάντα στη ζωή: ο καλός,
 Ο λαμπρός άνθρωπος, ο οικογενειάρχης, ο πατριώτης.

Δε θα 'σαι ο πρώτος ούτε δα κι ο τελευταίος.

(Από τη συλλογή *Ο Στόχος*, 1970)

Ένα ιδιαίτερα γνωστό ποίημα από την ίδια συλλογή, που γράφτηκε στη δικτατορία, είναι αυτό που ακολουθεί:

[Στο παιδί μου...]

Στο παιδί μου δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια

Και του μιλούσανε για Δράκους και για το πιστό σκυλί
 Για τα ταξίδια της Πεντάμορφης και για τον άγριο λύκο

Μα στο παιδί δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια

Τώρα, τα βράδια, κάθομαι και του μιλώ
 Λέω το σκύλο σκύλο, το λύκο λύκο, το σκοτάδι σκοτάδι,
 Του δείχνω με το χέρι τους κακούς, του μαθαίνω
 Ονόματα σαν προσευχές, του τραγουδώ τους νεκρούς μας.
 Α, φτάνει πια! Πρέπει να λέμε την αλήθεια στα παιδιά.

Πρέπει να λέμε την αλήθεια στα παιδιά ....

(Από τη συλλογή *Ο Στόχος*, 1970)

Σημασία έχει να καταλάβουν οι μαθητές μας για ποια αλήθεια και για ποιο ψεύδος πρόκειται. Τότε και τα υπόλοιπα, ποιος ο λύκος, ποια η πεντάμορφη κλπ., θα γίνουν πιο κατανοητά. Το ψεύδος είναι ό,τι μας γοητεύει και μας παραμυθιάζει, ό,τι μας σερβίρει η κάθε άρχουσα τάξη ως αναγκαίο, ό,τι μας παραπλανά. Όμως η αλήθεια για τον ποιητή δεν είναι στα παραμύθια, στους «μύθους» που ωραιοποιούν και εξιδανικεύουν τις εθνικές τραγωδίες. Ο ποιητής «δείχνει με το χέρι τους κακούς», «τραγουδά τους νεκρούς», μιλά για τον απλό άνθρωπο που γίνεται άθυρμα στα παιχνίδια των Μεγάλων.

Ο ποιητής και κριτικός Νάσος Βαγενάς, χρόνια μετά τη δημοσίευση της μελέτης του Μαρωνίτη που ανέφερα, ασχολείται κι αυτός με τη σχέση του ποιητή με την ιστορία από μian άλλη σκοπιά, την ιδεολογική.³ Σύμφωνα με τον Βαγενά, ο Αναγνωστάκης, που ήταν ενταγμένος στην Αριστερά, διοχετεύει πολύ λίγα από την πολιτική του συνείδηση στο ποιητικό έργο, λόγω υψηλής αισθητικής συνείδησης. Το περιεχόμενο της ποίησής του ορίζεται από δυο συναισθήματα που γεννούν πικρές διαπιστώσεις:

- το συναίσθημα της χαμένης αθωότητας και η πτώση σε μια εποχή έκπτωσης των αξιών·
- η αναζήτηση του αληθινού προσώπου του ανθρώπου, το οποίο έχει επικαλυφθεί από τις ανάγκες της προσαρμογής σε μια πραγματικότητα προσανατολισμένη στην ευμάρεια, στην τεχνολογία και στην απόφυση της πνευματικότητας.

Ωστόσο η ποίηση του Αναγνωστάκη δεν είναι απαισιόδοξη, παρατηρεί ο Βαγενάς, και συμφωνώ. Όσο κι αν οι τόνοι της είναι σκοτεινοί, όσο κι αν οι στίχοι φτάνουν στην απελπισία, στο βάθος διακρίνεται ένα φως που μοιάζει περισσότερο με αυτό μιας αυγής παρά ενός λυκόφωτος. Περισσότερο από ιδεολογικός ποιητής, ο Αναγνωστάκης είναι υπαρξιακός, και γι' αυτό απομακρύνεται από τους πολιτικούς ποιητές της γενιάς του (Ρίτσος) και προσεγγίζει τους υπαρξιακούς, εκείνους που ασχολούνται με τα προβλήματα της συνείδησης.

Αυτά τα επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο ποιητής σε συνέντευξή του, όπου διαβάζουμε: «Κατά καιρούς μ' έχουν χαρακτηρίσει καθαρά πολιτικό ποιητή. Προσωπικά δεν νομίζω ότι είμαι πολιτικός ποιητής. Είμαι ερωτικός και πολιτικός μαζί. Συνδυάζονται αυτά τα δύο. Είναι η εποχή που τα συνδύαζε αυτά τα δύο. Δηλαδή δεν μπορούσε να είναι κανείς ερωτικός ποιητής, ξεχνώντας το πολιτικό πλαίσιο εκείνης της εποχής που ήταν φουντωμένα τα πολιτικά πάθη. Υπήρχε το πολιτικό στοιχείο μέσα, η έκφραση της πολιτικής, μέσα από μια ερωτική κατάσταση όμως. Δεν ξέρω αν το καταλαβαίνουμε αυτό το πράγμα εύκολα. Γι' αυτό αρνούμαι όλα αυτά περί “ποίησης της ήττας” και τα σχετικά. Δεν είναι ποίηση της ήττας. Είναι μια αγωνία για την εποχή, ένα άγχος για την εποχή. Όταν τελείωσε η εποχή, τελειώνει κι η ποίηση. Δεν μπορείς να γράφεις συνεχώς ποίηση. Δεν είμαι επαγγελματίας ποιητής. Αισθάνομαι την ποίηση σαν τρόπο έκφρασης επειδή δεν μπορούσα να εκφραστώ διαφορετικά. Δηλαδή ήταν η εποχή τόσο πιεσμένη, τόσο δύσκολη, που μόνο εκφράζοντας τον πόνο του μπορούσε κανείς να την αντέξει».⁴ Αλλού γράφει για εκείνους που αδιαφορούσαν για όσα συνέβαιναν στη δικτατορία και δεν προέβαλαν καμιά αντίσταση, αλλά

³ Νάσος Βαγενάς, «Ξαναδιαβάζοντας τον Αναγνωστάκη», *Το Βήμα* (17.4.1994) (= *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, Στιγμή, β' ανατύπωση, Αθήνα 2004, σ. 125-132.

⁴ Συνέντευξη του ποιητή στον Μισέλ Φάις στις 4 και 9 Νοε. 1992, δημοσιεύτηκε με τον τίτλο *Μονόλογος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2011.

αργότερα ήθελαν να διεκδικήσουν δάφνες και να επωφεληθούν από τα προνόμια του αντιστασιακού, να αποκτήσουν δημόσιες θέσεις κλπ.: «Αυτή η ανεξέλεγκτη και χειμαρρώδης αντιστασιολογία, πόσο μάλλον από ανθρώπους που όψιμα ανακάλυψαν αυτό το ορυχείο, ομολογώ ότι με εκνευρίζει λίγο, με μελαγχολεί. Δεν διέπομαι από κανένα πνεύμα ρεβανσισμού και δεν αισθάνομαι καλά σε ένα κλίμα φραστικού παλικαρισμού που γίνεται εκ του ασφαλούς βέβαια. Είμαι ξένος σε αυτό το κλίμα. Κυρίως με ενοχλεί ο στόμφορ, τα μεγάλα λόγια, η καθυστερημένη επίδειξη τίτλων και ευσήμων που για μένα ελάχιστοι τα δικαιούνται και αυτοί είναι εκείνοι που δεν τα προβάλλουν. Η Ιστορία πλαστογραφήθηκε, εξευτελίστηκε, παραποιήθηκε. Το θέμα είναι να μην ξαναγράψουμε μια ιστορία πάλι με αποσιωπήσεις, εν ονόματι σκοπιμοτήτων δικών μας αυτή τη φορά. Αυτό μας ρίχνει σε έναν φαύλο κύκλο λειψής ενημέρωσης και κακής πληροφόρησης των νεότερων γενιών».

Όμως εδώ η παρουσίαση αυτή έφτασε στο τέλος. Ελπίζω ότι θα φανεί χρήσιμη σε εκείνον που θα θελήσει να διδάξει ποιήματα του Μανόλη Αναγνωστάκη, και θα δώσει εναύσματα για την ενασχόληση με τον ποιητή. Σημειώνω ότι στο διαδίκτυο υπάρχει πλούσιο υλικό για τον Αναγνωστάκη, ενώ θαυμάσιο βοήθημα είναι και τα μελοποιημένα ποιήματά του από τον Μίκη Θεοδωράκη, που μπορούν να τραγουδηθούν σε σχολικές γιορτές. Τέλος, αν θέλουμε να δείξουμε πόσο κοντά στο πνεύμα των νέων ήταν ο ποιητής, μπορούμε να τους διαβάσουμε αποσπάσματα από μια συνέντευξη που έδωσε σε δυο μαθητές του Λυκείου.⁵ Εκεί θα δείτε ότι ο Αναγνωστάκης είχε διάφορες πλευρές που επιτρέπουν στον μαθητή να ταυτιστεί με τον ποιητή, να δει σ' αυτόν ένα παιδί, που αγαπούσε το ποδόσφαιρο, το παιχνίδι, έκανε αταξίες. Μάλιστα μια σκέψη είναι να ξεκινήσετε το μάθημα με τη φράση: «Ο ποιητής που θα μας απασχολήσει σήμερα θα μπορούσε να είναι ένας φίλος μας», και να χρησιμοποιήσετε μια δυο φράσεις από τη συνέντευξη.

Αξίζει, επίσης, να δείτε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που έγινε με αφορμή την πρόσφατη έκθεση για τον ποιητή στο Βυζαντινό Μουσείο της Θεσσαλονίκης⁶, και μας δίνει πολλές ιδέες για τον τρόπο που μπορούμε να αξιοποιήσουμε το ποιητικό έργο του Αναγνωστάκη.

⁵ Η συνέντευξη βρίσκεται αναρτημένη στο διαδίκτυο, στη διεύθυνση: www.toperiodiko.gr/tag/μανόλης-αναγνωστάκης/ (πρώτη δημοσίευση: 10/3/2015). Τίτλος κειμένου: «Δύο μαθητές συνομιλούν με τον Μανόλη Αναγνωστάκη - Μια εντελώς διαφορετική συνέντευξη με τον γνωστό ποιητή».

⁶ Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την Έκθεση στο πλαίσιο του έτους Μανόλη Αναγνωστάκη «μιλώ... Τεκμήρια και μαρτυρίες», Δήμος Θεσσαλονίκης και Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (15 Οκτωβρίου έως 15 Δεκεμβρίου 2015). Διαθέσιμο στη διεύθυνση:

<http://www.thessaloniki.gr/portal/page/portal/DioikitikesYpiresies/ApokentrYpiresies/A-DimKoinotita/Manolis-Anagnostakis/Anagnostakis-Documents-testimonies>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ποιήματα Μανόλη Αναγνωστάκη

Πέντε μικρά θέματα, από τις *Εποχές*, 1945

I

Μες στην κλειστή μοναξιά μου
 Έσφιξα τη ζεστή παιδική σου άγνοια
 Στην αγνή παρουσία σου καθρέφτισα τη χαμένη ψυχή μου.
 Εμείς αγαπήσαμε. Εμείς
 Προσευχόμαστε πάντοτε. Εμείς
 Μοιραστήκαμε το ψωμί και τον κόπο μας
 Κι εγώ μέσα σε σένα και σ' όλους.

[Κι ήθελε ακόμη...], από τη *Συνέχεια*, 1954

Κι ήθελε ακόμη πολύ φως να ξημερώσει. Όμως εγώ
 Δεν παραδέχτηκα την ήττα. Έβλεπα τώρα
 Πόσα κρυμμένα τιμαλφή έπρεπε να σώσω
 Πόσες φωλιές νερού να συντηρήσω μέσα στις φλόγες.
 Μιλάτε, δείχνετε πληγές αλλόφρονες στους δρόμους
 Τον πανικό που στραγγαλίζει την καρδιά σας σα σημαία
 Καρφώσατε σ' εξώστες, με σπουδή φορτώσατε το εμπόρευμα
 Η πρόγνωσίς σας ασφαλής: Θα πέσει η πόλις.

Εκεί, προσεχτικά, σε μια γωνιά, μαζεύω με τάξη,
 Φράζω με σύνεση το τελευταίο μου φυλάκιο
 Κρεμώ κομμένα χέρια στους τοίχους, στολίζω
 Με τα κομμένα κρανία τα παράθυρα, πλέκω
 Με κομμένα μαλλιά το δίχτυ μου και περιμένω.

Όρθιος, και μόνος σαν και πρώτα περιμένω.

[Το έγκλημα έγινε...], από τη Συνέχεια 3, 1962

Το έγκλημα έγινε.
 Έσπασες του παιδιού τον κουμπαρά
 Χύθηκαν κάτω τα νομίσματα
 Παλιές δεκάρες τρυπημένες στη μέση
 Και μεγάλα στιλπνά κέρματα.
 Όχι, τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις
 Τόσα πολλά νομίσματα κι όλα άχρηστα
 Τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις
 Και το παιδί να κλαίει
 Κι εσύ τίποτα δεν μπορείς πια ν' αγοράσεις
 Και το παιδί να κλαίει και να ζητά
 Τίποτα τίποτα πια.

[Όλο και πιο γυμνά...], από τη Συνέχεια 3, 1962

Όλο και πιο γυμνά
 Όλο και πιο άναρθρα
 Όχι πια φράσεις
 Όχι πια λέξεις
 Γραμμάτων σύμβολα
 Αντί για την πόλη η πέτρα
 Αντί για το σώμα το νύχι
 Ακόμα πιο πολύ: μια αιμάτινη
 Σκοτωμένη κηλίδα
 Πάνω στο μικροσκόπιο.

[Σε τί βοηθά λοιπόν...], από τη Συνέχεια 3, 1962

Σε τί βοηθά λοιπόν η ποίηση
 (Αυτή εδώ η ποίηση, λέω)
 Στα υψηλά σου ιδανικά, στη συνείδηση του χρέους
 Στο μεγάλο πέρασμα από τον καταναγκασμό
 Στις συνθήκες της ελευθερίας;

Σε τί βοηθά λοιπόν η ποίηση
 —Αυτό, έστω, που εγώ ποίηση ονομάζω—
 (Ας ζήσουμε λοιπόν και μ' αυτά ή μόνο μ' αυτά).

«Ποιητική», από τον Στόχο, 1970

—Προδίδετε πάλι την Ποίηση, θα μου πεις,
 Την ιερότερη εκδήλωση του Ανθρώπου
 Τη χρησιμοποιείτε πάλι ως μέσον, υποζύγιον
 Των σκοτεινών επιδιώξεών σας
 Εν πλήρει γνώσει της ζημιάς που προκαλείτε
 Με το παράδειγμά σας στους νεότερους.

—Το τί δ ε ν πρόδωσες ε σ ύ να μου πεις
 Εσύ κι οι όμοιοί σου, χρόνια και χρόνια,
 Ένα προς ένα τα υπάρχοντά σας ξεπουλώντας
 Στις διεθνείς αγορές και τα λαϊκά παζάρια
 Και μείνατε χωρίς μάτια για να βλέπετε, χωρίς αυτιά
 Ν' ακούτε, με σφραγισμένα στόματα και δε μιλάτε.
 Για ποιά ανθρώπινα ιερά μάς εγκαλείτε;

Ξέρω: κηρύγματα και ρητορείες πάλι, θα πεις.
 Ε ναι λοιπόν! Κηρύγματα και ρητορείες.

Σαν π ρ ό κ ε ς πρέπει να καρφώνονται οι λέξεις

Να μην τις παίρνει ο άνεμος.

[Στο παιδί μου...], από τον Στόχο, 1970

Στο παιδί μου δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια
 Και του μιλούσανε για Δράκους και για το πιστό σκυλί
 Για τα ταξίδια της Πεντάμορφης και για τον άγριο λύκο
 Μα στο παιδί δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια
 Τώρα, τα βράδια, κάθομαι και του μιλώ
 Λέω το σκύλο σκύλο, το λύκο λύκο, το σκοτάδι σκοτάδι,

Του δείχνω με το χέρι τους κακούς, του μαθαίνω
 Ονόματα σαν προσευχές, του τραγουδώ τους νεκρούς μας.
 Α, φτάνει πια! Πρέπει να λέμε την αλήθεια στα παιδιά.

«Ο ουρανός», από τον Στόχο, 1970

Πρώτα να πιάσω τα χέρια σου
 Να ψηλαφίσω το σφυγμό σου
 Ύστερα να πάμε μαζί στο δάσος
 Ν' αγκαλιάσουμε τα μεγάλα δέντρα
 Που στον κάθε κορμό έχουμε χαράξει
 Εδώ και χρόνια τα ιερά ονόματα
 Να τα συλλαβίσουμε μαζί
 Να τα μετρήσουμε ένα ένα
 Με τα μάτια ψηλά στον ουρανό σαν προσευχή.
 Το δικό μας το δάσος δεν το κρύβει ο ουρανός.
 Δεν περνούν αποδώ ξυλοκόποι.

«Νέοι της Σιδώνος», από τον Στόχο, 1970

Κανονικά δεν πρέπει να 'χουμε παράπονο
 Καλή κι εγκάρδια η συντροφιά σας, όλο νιάτα,
 Κορίτσια δροσερά — αρτιμελή αγόρια
 Γεμάτα πάθος κι έρωτα για τη ζωή και για τη δράση.
 Καλά, με νόημα και ζουμί και τα τραγούδια σας
 Τόσο, μα τόσο ανθρώπινα, συγκινημένα,
 Για τα παιδάκια που πεθαίνουν σ' άλλην Ήπειρο
 Για ήρωες που σκοτωθήκαν σ' άλλα χρόνια,
 Για επαναστάτες Μαύρους, Πράσινους, Κιτρινωπούς,
 Για τον καημό του εν γένει πάσχοντος Ανθρώπου.
 Ιδιαίτερος σας τιμά τούτη η συμμετοχή
 Στην προβληματική και στους αγώνες του καιρού μας
 Δίνετε ένα άμεσο παρόν και δραστικό — κατόπιν τούτου
 Νομίζω δικαιούσθε με το παραπάνω
 Δυο δυο, τρεις τρεις, να παίξετε, να ερωτευθείτε,

Και να ξεσκάσετε, αδελφέ, μετά από τόση κούραση.
(Μας γέρασαν προώρως Γιώργο, το κατάλαβες;).

Κ. Π. Καβάφης, «Νέοι της Σιδώνος (400 μ.Χ.)», από τα Ποιήματα 1897-1933

Ο ηθοποιός που έφεραν για να τους διασκεδάσει
απήγγειλε και μερικά επιγράμματα εκλεκτά.
Η αίθουσα άνοιγε στον κήπο επάνω·
κι είχε μιαν ελαφρά ευωδία ανθέων
που ενώνονταν με τα μυρωδικά
των πέντε αρωματισμένων Σιδωνίων νέων.
Διαβάσθηκαν Μελέαγρος, και Κριναγόρας, και Ριανός.
Μα σαν απήγγειλεν ο ηθοποιός,
«Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει —»
(τονίζοντας ίσως υπέρ το δέον
το «ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον», το «Μαραθώνιον ἄλσος»),
πετάχθηκεν ευθύς ένα παιδί ζωηρό,
φανατικό για γράμματα, και φώναξε·
«Α δεν μ' αρέσει το τετράστιχον αυτό.
Εκφράσεις τοιούτου είδους μοιάζουν κάπως σαν λιποψυχίες.
Δώσε —κηρύττω— στο έργον σου όλην την δύναμί σου,
όλην την μέριμνα, και **πάλι το έργον σου θυμήσου
μες στην δοκιμασίαν, ή όταν η ώρα σου πια γέρνει.**
Έτσι από σένα περιμένω κι απαιτώ.
Κι όχι απ' τον νου σου ολότελα να βγάλεις
της Τραγωδίας τον Λόγο τον λαμπρό —
τί Αγαμέμνονα, τί Προμηθέα θαυμαστό,
τί Ορέστου, τί Κασσάνδρας παρουσίες,
τί Επτά επί Θήβας — και για μνήμη σου να βάλεις
**μ ό ν ο που μες στων στρατιωτών τες τάξεις, τον σωρό
πολέμησες και συ τον Δάτι και τον Αρταφέρνη.»**

[1920, 1920*]

ΔΗΛΑΔΗ: πρώτα η τέχνη, μετά η πράξη